

1928 р. – 7690 працівників, 1929 р. – 10040, 1930 р. – 12560, 1931 р. – 14880, 1932 р. – 17340 [19, 102]. Різноманітність галузей сільського господарства вимагала утворення фахівців нових спеціальностей: агрономів-економістів, агрономів-інженерів та агрономів-зоотехніків [20, 51-52].

Дослідна справа в УСРР у 1920-х роках була представлена 43 науковими установами, що обслуговували переважно рільництво. 32 з них було відкрито в дореволюційний період, 14 – в радянський. З усіх працівників-дослідників, яких налічувалося 1870 осіб, 45 % були спеціалістами, інші – технічним персоналом. Проте вплив дослідних станцій на сільське господарство залишався незначним, оскільки вони ще не дійшли рівня агрокультурного наукового центру, що проводив би широку організаційну роботу. Дослідні установи та їхні досягнення були відокремлені від масового селянського господарства [21, 4].

Загалом швидкий темп очікуваного зростання сільського господарства УСРР стимулював зростання агрономічної мережі земельних органів, колгоспів і кооперативних органів в кількісних і якісних показниках. Новою організаційною формою стала районна агрономія, яка об'єднувала всю агророботу місцевих адміністративних одиниць з центром і становила професійний колектив з 3 – 4 осіб – райагронома, спеціалістів та агротехніка. Збільшилася загальна кількість обслуговуючого агроперсоналу з 1,7 тис. у 1924 р. до 7,3 тис. у 1928 р., з яких 1,8 тис. були задіяні в земельних органах. Завдання технічного переозброєння сільського господарства та підвищення врожайності потребувало від агроперсоналу не лише напруженої праці, а й надійної системи організації роботи. Це зумовило утворення і подальше функціонування ряду організаційно-господарських форм: агрономії земельних органів, агроперсоналу освітніх закладів, агрономії колгоспів та кооперативної агрономії.

1. Дедусенко А. Ф. Агрономическая помощь населению / А. Ф. Дедусенко. – Х., 1923. – 138 с.
 2. Вербин А. А. У истоков отечественной агрономии. – М.: Сов. наука, 1955. – 122 с.
 3. Мовчан О. М. Повесть о жизни работников УСРР. 1920-ті рр. / О. М. Мовчан. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2011. – 312 с.
 4. Дорош Т. О. Аграрна інтелігенція Радянської України (20-і рр. ХХ ст.): соціально-історичний аспект: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. О. Дорош; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.
 5. Шарпаний В. Г. Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр.: програма, завдання, персоналії / В. Г. Шарпаний // Гілея. – 2011. – № 8.
 6. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В. В. Калініченко. – Х.: Основа, 1991. – 131 с.
 7. Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921-1929 рр.) / В. М. Лазуренко. – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – 474 с.
 8. Воронін А. Агродопомога на Україні на 10 роковини Жовтня / А. Воронін // Український агроном. – 1927. – № 10-11.
 9. Бломквіст Б. Селянська агрономія / Б. Бломквіст // Земельник. – 1924. – № 3.
 10. Положення про районну агрономію (проект) // Український агроном. – 1925. – № 1.
 11. Терниченко А. Шляхи агрономії / А. Терниченко // Агроном. – 1923. – № 1.
 12. ДАПО. – Ф. Р-3464. – Оп. 1, Спр. 39. Копія постановлення ВУЦИК, циркуляри, інструкції,

телеграммы Наркомзема УССР. – 20 декабря 1922 г. – 23 марта 1923 г. – 73 л.
 13. Щадилов О. Як агрономія допомагає селянам / О. Щадилов. – К.: Державне видавництво України, 1925. – 54 с.
 14. Сябро М. Агрономічна сітка на Україні / М. Сябро // Земельник. – 1925. – № 4-5.
 15. ЦДАВО. – Ф. 27. – Оп. 9. – Спр. 158. Матеріали з питань організації агромережі та про агрономічну роботу на селі. – 19 травня 1928 р. – 33 арк.
 16. Слісаренко О. Районна агрономія та адміністративні райони / О. Слісаренко // Агроном. – 1924. – № 1.
 17. Петришин Т. Інститут підвищення кваліфікації спеціалістів сільського та лісового господарства / Т. Петришин // Український агроном. – 1928. – № 12.
 18. Воронін А. Про організацію об'єднаної агрономічної роботи на Україні / А. Воронін // Український агроном. – 1929. – № 4.
 19. Розвиток сільського господарства України за п'ятиріччя (1928-29 – 1932-33 р.р.). – Х.: Радянський селянин, 1929. – 108 с.
 20. Воронін А. Про типи та кількість фахівців і масових кадрів для сільського господарства / А. Воронін // Український агроном. – 1929. – № 10.
 21. Маишур С. І. До перебудови дослідної справи на Україні (закінчення) / С. І. Маишур // Полтавський селянин. – 1929. – № 18.

I.M. Lубко

ВІДМОВА ВІД ТРУДОДНЯ ЯК ОСНОВНОЇ ФОРМИ ОБЛІКУ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ В КОЛГОСПНОМУ СЕЛІ (1953 – 1964 РР.)

Досліджено характер та зміст змін у системі обліку та оплати праці в українському селі у 1953 – 1964 рр. З'ясовано, що запроваджена ще за періоду суцільної колективізації трудова повинність у формі обов'язкового мінімуму вироблених трудоводнів продовжувала існувати аж до середини 60-х рр. ХХ ст. Доведено прогресивність грошової форми оплати праці та її очевидні переваги над натуральними формами розрахунку за працю в громадському господарстві. Обґрунтовано висновок про безперспективність примусових форм, суцільно зорієнтованих стимулів та ідеологічно спотвореної свідомості у трудовій діяльності українського селянства.

Ключові слова: трудовдень, селянство, оплата праці, авансування, радянське керівництво, трудові відносини.

This paper investigates the nature and content of the changes in accounting and wages in Ukrainian village during 1953-1964. It was found that labor service in the form of mandatory minimum of work days, which was introduced during the collectivization period, continued existing until the mid-60's of the XX century. Progressiveness of monetary form of remuneration and its obvious advantages over non-monetary form of payment for work in the public sector was shown. The author comes to the conclusion about futility of coercive forms, socially-oriented incentives and moral consciousness distortion in the labor activity of Ukrainian peasants.

Key words: workday, peasants, wages, advancing, the Soviet leadership, labor relations.

За сучасних умов формування ринкової економіки та механізмів її функціонування перед сільськогосподарськими підприємствами різних форм власності, окрім вирішення суто господарських завдань, повсякчас виникає потреба у формуванні професійного та зацікавленого в кінцевих результатах діяльності підприємства кадрового потенціалу. Виробництво стає ефективнішим, коли його

працівники мають спонукальні мотиви своєї участі в тому або іншому процесі. У зв'язку з цим завжди актуальною для всіх без винятку категорій працівників була система обліку та оплати праці. Однак низька прибутковість виробництва більшості сучасних сільгоспідприємств не завжди дозволяє організувати належну заробітну плату працівників, враховуючи принципи ринкової економіки. Тобто проблема оплати праці в аграрному секторі завжди виявлялась фінансово складною і соціальною гострою.

Із перших років існування колгоспного ладу формування фонду споживання здійснювалося за надлишковим принципом: в кінці господарського року після виконання планів обов'язкових державних поставок, сплати податків, розрахунків з МТС та іншими організаціями. При відверто дискримінаційній податковій політиці держави та офіційному визнанні села й селянства як другорядних категорій радянської дійсності наявність цього фонду ставала чистою формальністю. Навіть той колгоспник, який сумлінно працював упродовж року, фактично нічого не отримував за свою нелегку працю. Це ганебне явище приховувалося обліком праці колгоспників у трудових одиницях, за допомогою яких розподілявся дохід між членами колгоспу. Трудодень був проголошений найкращим мірилом праці, затраченої в суспільному господарстві.

Науковий доробок попередників, які на основі сучасного методологічного інструментарію переосмислюють недавні сторінки аграрної історії середини ХХ ст., представлений роботами українських (А. Донець, В. Лисак) та зарубіжних (О. Зубкова, О. Вербицька, М. Безнін, Т. Дімоні, Л. Ізюмова) дослідників. Ними, зокрема, опрацьовано потужний масив архівних джерел, інформативність яких дозволила зрозуміти сутність багатоаспектних за своїм спрямуванням відносин, пов'язаних із аграрною політикою влади, сільською повсякденністю, побутом, внутрішнім світом селянина тощо. У своїх роботах дослідники не залишили поза увагою відносини, пов'язані із суспільною працею та працею селян у власному присадибному господарстві. Проте, на нашу думку, доцільно предметніше дослідити передумови та наслідки відмови від такої форми обліку та оплати праці, як трудодень, щоб зрозуміти переваги та прогресивність нормованого обліку робочого часу та грошової оплати праці у сільському господарстві.

Автор статті ставить за мету розкрити характер та зміст змін, пов'язаних із еволюцією системи обліку та оплати праці, яким в умовах реалізації аграрних проєктів М. Хрущова були притаманні принципово відмінні за своїм спрямуванням та наповненням ознаки й тенденції. Доцільно визнати, що трудодень виявився «геніальним» інструментом для пограбування селянства. Адже сама ідея трудодня, не кажучи вже про її практичне втілення, відверто дистанціювала колгоспника від реальної форми оплати його праці – від грошей. Упродовж всього року селянин мав справу з суто ефемерною одиницею розрахунку, яка не зрозуміло чим буде наповнена. «Корисність» трудодня полягала у тому, що упродовж року колгоспник регулярно «отримував» за виконану роботу свої «палічки». У такий спосіб створювалась видимість формальної винагороди за працю. Це психологічно забезпечувало соціальний спокій в колгоспах, які б в іншому випадку постійно лихоманило, що негативно б позначалося на виробничому процесі.

Норми виробітку, обліком яких займався бригадир, були реальними, але оплата праці – умовною, тому що розрахунок здійснювався лише один раз (іноді двічі) на рік. В. Нолл у зв'язку з цим вказує на суб'єктивізм колгоспного керівництва (бригадира) у нарахуванні трудоднів. Якщо людина була «у фаворі», то їй нараховували більшу кількість трудоднів, а якщо в опалі, то кількість трудоднів могли зменшити. Якщо ж людина потрапляла до «чорного списку», то їй взагалі не давали жодної роботи, що здебільшого було рівноцінним голодному існуванню і смерті [1].

Реалії життя доводили, що система трудодня, даючи змогу пограбувати селянина, водночас несприятливо позначалася на результатах господарювання загалом, оскільки не давала можливості враховувати конкретні результати роботи бригад, ланок, кожної окремої людини. Часто в абсолютно рівних умовах окремі колгоспи досягали значно вищої врожайності, але оплату за трудодні колгоспники отримували однаково. Намагаючись подолати такий об'єктивно невідгідний державі стан справ, Рада Міністрів СРСР Постановою від 19 квітня 1948 р. «Про заходи щодо покращення організації, підвищення продуктивності та впорядкування оплати праці в колгоспах» рекомендувала їм розподіляти доходи з урахуванням врожаю, зібраного бригадою, а в бригадах – ланками [2, 474].

Практична реалізація цієї вимоги здійснювалася шляхом додаткового нарахування трудоднів (при вищих показниках) та їхнє списання (при нижчих). Такий підхід відкривав ширші перспективи у досягненні вищих виробничих показників. Незважаючи на це, оплата праці колгоспників здійснювалася і далі не в повному обсязі. Щоправда, на межі 1940–1950-х рр. поступово було запроваджено авансування – часткові виплати доходу без очікування кінцевих результатів господарської діяльності. Отже, щоквартальна виплата авансу на вироблені трудодні почала практикуватися ще до 1953 р. Проте у більшості колгоспів УРСР авансування застосовувалося нерегулярно і лише за вирощування технічних культур.

На початку 1950-х років радянським керівництвом здійснювалися спроби збільшити встановлений обов'язковий мінімум трудоднів. Обговорення цього питання було завершено у середині 1950-х рр., коли уряд наполегливо рекомендував встановити річну тривалість обов'язкових трудоднів у таких обсягах: для чоловіків – 200 трудоднів, а для жінок – 150 [3, 52]. У червні 1954 р. з'явилася урядова Постанова «Про обов'язковий мінімум трудоднів для працездатних колгоспників». Нею колгоспам рекомендувалося встановити обов'язковий мінімум трудоднів, беручи до уваги конкретні умови та необхідність виконання обсягу робіт, передбаченого виробничим планом, а також за наявності необхідної робочої сили в суспільному господарстві. Постановою передбачалася розлога диференціація мінімуму трудоднів для різних категорій колгоспників: для працездатних чоловіків і жінок, непов'язаних з особистим присадибним господарством; для працездатних жінок, які мали власне підсобне господарство; для працездатних жінок, які виховували малолітніх дітей [4, 57].

Зазвичай за кожен вид робіт встановлювалися свої норми і розцінки. Поденне нарахування трудоднів застосовувалося як виняток. Це стосувалося таких

робіт, де визначити денну норму виробітку було складно (наприклад, відрядження) [5, 35 – 36]. Практично всі види робіт у колгоспі диференціювалися по групах. Всього їх було 9. Різниця між ними становила 0,5 трудоводня. Праця голів колгоспу, трактористів першої категорії, старших трактористів, механізаторів складних машин оцінювалася за найвищою шкалою: 2 трудоводні за денну норму виробітку. Найменше оцінювалася праця прибиральниць, сторожів та розсильних – 1,5 трудоводня за 1 робочий день [6, 127].

У середньому по УРСР в 1954 р. один робочий день прирівнювався орієнтовно до 1,6, а в 1955 р. – 1,7 трудоводня. У розрізі областей України цей показник коливався залежно від природно-кліматичних умов та стану механізації виробничих процесів. Найменше нарахування трудоводня на один день роботи зафіксовано у Львівській області – 1,3 у 1954 р. і 1,4 – у 1955 р. Найбільша ж кількість трудоводнів на один робочий день у зазначений період припадала на Полтавську (1,6 і 1,7), Харківську (1,7 і 1,8), Дніпропетровську (1,7 і 1,9), Одеську (1,7 і 1,8) і Миколаївську (1,9 і 2,1) області відповідно [7, 10].

На початку 1950-х років у вищих ешелонах влади активізувалися дискусії щодо притягнення колгоспників до юридичної відповідальності за невироблення річного мінімуму трудоводнів. Так, зокрема, дані ЦСУ УРСР (станом на 1 січня 1954 р.) свідчать про те, що в середньому по 12 областях республіки 4,3% працездатного населення колгоспів не виробили за 1953 р. жодного трудоводня, майже 32% – виробили до 100 трудоводнів, найбільша кількість населення (26,5%) виробили від 100 до 200 трудоводнів і майже 27% – від 200 до 400 трудоводнів [8, 16].

Більшість представників владної верхівки, намагаючись зберегти усталений порядок виконання трудової повинності, наполягали на застосуванні санкцій економічного характеру щодо порушників трудової дисципліни. На догоду «центру», місцеве колгоспно-партійне керівництво постійно звертало свою увагу на низьку трудову дисципліну в господарствах й практикувало застосування різних видів дисциплінарних та матеріальних стягнень. Найпоширенішим серед них було списання (віднімання – авт.) правлінням колгоспу уже вироблених колгоспниками трудоводнів з причини їхнього нез'явлення на роботу. За невироблення обов'язкового мінімуму трудоводнів застосовувалося таке стягнення, як подвійний податок. Отже, виконання обов'язкового мінімуму трудоводнів вважалося не лише трудовою повинністю колгоспного селянства, але й найпоширенішою формою їхнього залучення до спільної праці громадському господарстві.

З-поміж заходів щодо залучення працездатних колгоспників до громадського виробництва найсуттєвіше місце відводилося встановленню обов'язкового щорічного мінімуму трудоводнів. У кожному окремо взятому господарстві він різнився. Обов'язковий мінімум трудоводнів зазвичай встановлювали на загальних зборах членів колгоспу. Так, наприклад, у 1955 р. обов'язковий річний мінімум трудоводнів у 56% сільськогосподарських артілей становив 150 трудоводнів на рік, у 15,3% – від 150 до 175, у 16,7% – від 175 – до 200, у 11,8% – 200 трудоводнів на рік [6, 128]. Архівні джерела свідчать, що середньорічний виробіток обов'язкових трудоводнів з розрахунку на кожного працездатного колгоспника, починаючи з 1954 р., зростав. Про це свідчить розмір

прийнятого в колгоспах України мінімуму трудоводнів на одного працездатного колгоспника. Так, зокрема, в 1954 р. 43,7% всіх досліджених колгоспів встановили необхідний мінімум для чоловіків: до 150 вироблених трудоводнів на рік і лише 5% колгоспів прийняли норму, яка встановлювала відпрацювання 250 трудоводнів і більше. Інакшою була ситуація з трудоводнем у 1955 р., коли лише 13,1% колгоспів дотримувалися мінімуму трудоводнів в обсязі 150, тоді як кількість колгоспів, де мінімум трудоводнів складав 250 і вище, становила 22,5%, що в понад 4 рази більше [9, 46]. Проте, незважаючи на формально встановлені норми виробітку трудоводнів колгоспним селянством, ситуація мала некраший вигляд.

За офіційними даними, на 1955 р. грошові доходи колгоспників УРСР від громадського господарства зросли, порівняно з 1953 р., на 3 млрд крб., водночас упродовж попередніх двох років – лише на 927 крб. Реальні доходи колгоспників за цей час зросли на 40% [9, 62]. Середньорічний заробіток (в натуральній та грошовій формі) одного колгоспника в 1955 р. становив 2,6 тис. крб. або 220 крб. на місяць (у дореформених цінах) [10, 84].

Зважаючи на загальне збільшення колгоспних прибутків та підвищення оплати праці колгоспників, все ж багато колгоспів за оплатою трудоводнів залишалися перед своїми працівниками в боргу. До того ж спостерігалася строкатість в оплаті трудоводня [11, 330]. Директор Соболівського цукрокомбінату О. Черкасова щодо подібної ситуації відзначала: «Оплата праці в колгоспах занадто низька... Перед сільським господарством поставлені великі завдання, однак треба думати і про людей. Колгоспники отримують значно нижчу оплату, ніж робітники МТС. Адже ці люди борються однаково за високий врожай, а оплата праці різна» [12, 13].

Такий стан речей змушував частину колгоспників (особливо чоловіків) шукати побічного заробітку для утримання сім'ї. Не завжди «заробітчанами» вдавалося реалізувати задумане. Про існування «кріпацької залежності» навіть в умовах пом'якшення аграрної політики свідчили приклади повернення колгоспників, що самовільно залишили роботу. Сільгоспвідділ Чернівецького обкому КПУ повідомляв, що всі члени колгоспу ім. Леніна Гусятинського району (38 осіб), які без дозволу правління пішли на роботу в організації і установи, звільнені з роботи і повернені в колгосп [13, 163]. Колгоспники фактично ще залишалися «власністю» колгоспів, без права вибору власної долі, «гвинтиками» суспільного механізму. Так, наприклад, рішенням Ровенського бюро обкому КПУ та облвиконкому у 1956 р. встановлювалося завдання з відправки з колгоспів Дубровицького району на сільськогосподарські роботи в радгоспи Сталінської області 650 осіб. Їм обіцяли, що оплата праці буде проводитися за нормами та розцінками, встановленими для робітників. Обіцялася також видача преміальних (до 1,5 кг зерна) за кожну виконану денну норму [14, 165]. Після прибуття на станцію Єнакієво колгоспників висадили і повезли зовсім на інші роботи, які вони не вміли виконувати. Оплата праці, звісно, також виявилася нижчою обіцяною [14, 168].

Для покращення матеріальної зацікавленості колгоспників у розвитку сільськогосподарського виробництва спільною Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 6 березня 1956 р. «Про Статут сільськогосподарської артілі і дальший розвиток

ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва й управлінні справами артлі» передбачався перехід на принципово нову систему оплати праці колгоспників [15, 178-185]. У зв'язку з тим, що практика розподілу прибутків за трудовими після закінчення господарського року недостатньо стимулювала працюючих, колгоспам рекомендувалося щомісяця авансувати працівників за трудові коштами (не менше 1/2), одержаними від держави як передоплату за контракції, закупівлі та обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції. Колгоспи самі мали встановлювати порядок і розміри додаткової оплати праці натурою та грошми за перевиконання планів [15, 182]. У другій половині 1956 р. в УРСР регулярно авансування членів артлій було впроваджене в 61% колгоспів. У 1958 р. грошові фонди для авансування своїх працівників мали вже понад 80% колгоспів республіки [16, 63].

Зазначимо, що навіть за подібних обставин простежувалася ситуація, в якій, з одного боку, майже всі економічні відносини в господарствах контролювалися карбованцем, але з іншого – оплата праці, як і раніше, обраховувалася трудовими. Ситуація і час вимагали принципово нових підходів та рішень. Досягти результату – означало відмовитися від обліку праці трудовими і замінити її грошовими розцінками, тобто перейти на грошову форму оплати праці. Необхідні передумови для цього вже склалися.

Попри безумовну прогресивність грошової форми оплати праці, не варто було її вводити огульно, оскільки натуральна складова мала свої позитивні сторони. Адже саме натуральна оплата значною мірою впливала на забезпечення колгоспників продуктами харчування та кормами для худоби, що перебувала в їхній власності. Більшість господарств продавали також своїм членам продукції за державними закупівельними цінами (у розрахунок на зароблений карбованець – авт.). Оскільки ці ціни, порівняно з роздрібними та ринковими, були демпінгові, то колгоспи не могли реалізувати колгоспникам продукції в необмеженій кількості. Це був не стільки вільний продаж, як розподіл за принципом «хто краще працює, той більше отримує».

Зовні прогресивне рішення спонукало чимало колгоспних сімей активно розпродавати своїх корів, що призвело до зменшення загального поголів'я продуктивної худоби та негативно позначилося на забезпеченні молочною продукцією всього населення. Заміна натуральної частини оплати грошовою також не компенсувалася належним розвитком торгівельної мережі у сільській місцевості. Селяни тепер змушені були значно частіше приїжджати до міста для придбання необхідних продуктів (хліб, олію, масло), що впливало на загострення продовольчої ситуації в містах.

Згідно з Постановою ЦК КПУ та Ради Міністрів України від 1963 р., було упорядковано штатну кількість та оплату праці адміністративно-управлінського та обслуговуючого персоналу колгоспів [17, 5-24]. Загалом цей документ передбачав зміцнення колгоспів кваліфікованими кадрами, усунення надлишку штату. Всі колгоспи поділялися на 8 груп (за площею сільськогосподарських угідь). Найбільша кількість адміністративного та обслуговуючого персоналу припадала на колгоспи I групи – 25 осіб, найменша – на колгоспи VIII групи – 15 осіб [17, 7]. У виробничих бригадах і на фермах

також було передбачено управлінський та обслуговуючий персонал, крім господарств, де площа сільськогосподарських угідь була до 1,5 тис. га. Виробничі бригади в такому разі взагалі не утворювалися [17, 9]. Щомісячна оплата праці бригадира і завідувача ферми в колгоспах I групи з оплатою праці за трудовими і грошовою доплатою дорівнювала відповідно: 60 трудових та 8 крб., у колгоспах VIII групи – 35 трудових та 45 крб. [17, 11]. Найбільшу місячну оплату одержував голова колгоспу (I група) – 100 – 110 трудових та 130 – 140 крб. грошової доплати [17, 13].

Заключним етапом болісного, складного і масштабного процесу відмови від застосування трудових стало запровадження заходів, передбачених Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів УРСР від 24.04.64 р. «Про поліпшення організації і оплати праці в колгоспах Української РСР» [18, 32]. Обстеження Мінсільгоспу показало, що наслідком переходу на прогресивнішу систему оплати в колгоспах Вінницької області стало зростання рівня зацікавленості колгоспників у результатах власної праці, а це дало змогу успішно завершити сільськогосподарський рік [19, 19 – 20]. Інформація Хмельницького обкому КПУ переконує, що на той час в 238 колгоспах (із 546) були створені стабільні гарантовані фонди оплати праці в розмірі 45-50% грошових надходжень [19, 23]. Однак формально обов'язковість трудових збереглася практично до середини 1960-х рр. і лише спільною Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР за №311 від 22.04.1966 р. «Про підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників у розвитку громадського виробництва» колгоспам рекомендувалося замінити оплату праці в трудових гарантованою грошовою оплатою, внаслідок чого система трудових вийшла з ужитку [20].

Таким чином, в українському селі середини ХХ ст., коли реалізовувалися масштабні аграрні перетворення, ініційовані М. Хрущовим, простежуються якісно нові позитивні зміни у змісті трудових відносин. Трудовий як мірило обліку та оплати праці переходив у розряд атавізмів і поступався місцем прогресивнішим формам розрахунків держави з колгоспниками за виконану ними роботу, що суттєвим чином стимулювало їхню трудову та соціальну активність, формувало неспідробний інтерес до виробничих здобутків у громадському господарстві, додавало оптимізму та віри в краще майбуття.

1. Терлюк І. Я. *Історія держави і права України. Довідник час: навчальний посібник* / І. Я. Терлюк; Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Київ: Атіка, 2006. – 400 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://weddingbook.com/book_345_page_209

2. *О мероприятиях по улучшению организации, повышению производительности и упорядочению оплаты труда в колхозах: Постановление Совета Министров СССР от 19 апреля 1948 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 3. – М.: Политиздат, 1968.*

3. Вербицкая О. М. *Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву. Середина 40-х – начало 60-х годов* / О. М. Вербицкая. – М.: Наука, 1992.

4. Безнин М. А., Димони Т. М., Изюмова Л. В. *Повинности российского крестьянства в 1930-1960 годах* / М. А. Безнин, Т. М. Димони, Л. В. Изюмова. – Вологда: Вологодский НКЦ ЦЭМИ РАН, 2001.

5. Грищенко І. Ф. *Як ми облікуємо працю* / І. Ф. Грищенко // *Колгоспник України* – 1954. – № 1.

6. Донець А. С. Матеріальна зацікавленість селян України в результатах своєї праці в ході проведення реформ 1953 – 1965 рр. / А. С. Донець // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 27. Вип. 14. Історичні науки – Миколаїв: Видав. МДГУ ім. П. Могили, 2003.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 438.
8. ЦДАВО України – Ф. 582. – Оп. 4. – Спр. 1925.
9. XIX з'їзд Комуністичної партії України. 17-21 січня 1956 р. Матеріали з'їзду. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956.
10. ЦДАВО України – Ф. Р-2. – Оп. 9/2. – Спр. 1422.
11. Петренко В. С. Село на шляху піднесення: Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1951-1969 рр.) / В. С. Петренко. – К.: Наукова думка, 1970.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1158.
13. ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1170.
14. ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1232.
15. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898-1971. / Видання 8-е, доповн. і виправл. – Т. 7 (1955-1959). – К.: Політвидав України, 1981.
16. ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 31/1. – Спр. 65.
17. Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 16 квітня 1963 р. «Про упорядкування штатної чисельності і оплати праці адміністративно-управлінського і обслуговуючого персоналу колгоспів і радгоспів» // Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР. – № 4. – К.: Держполітвидав УРСР.
18. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К.: Держполітвидав УРСР, 1964. – № 4.
19. ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1310.
20. Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР, ВЦСПС от 22.04.1966 г. № 311 «О повышении материальной заинтересованности трактористов-машинистов совхозов и других государственных предприятий сельского хозяйства в увеличении производства продукции» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.libussr.ru/infdoc4.htm>

В.О. Марченко

КОМУНАЛЬНО-ПОБУТОВА СФЕРА ЖИТТЯ У ПІСЛЯВОЄННІЙ ПОВСЯКДЕННОСТІ СЕЛЯН НАДДНІПРЯНЩИНИ (1945–ПОЧАТОК 1950-Х РР.)

Досліджено комунально-побутові умови, які були характерними для післявоєнного повсякденного буття селян Наддніпрянщини.

Ключові слова: післявоєнне село, Наддніпрянщина, повсякдення, комунально-побутова сфера.

In the article we explore communal and household conditions which are typical for the post-war everyday life of peasants of Naddnepryanshchyna

Key words: post-war village, Naddnepryanshchyna, everyday life, residential and communal sphere.

Дослідження повсякденного життя українського селянства у перші післявоєнні роки передбачає вивчення різноманітних аспектів комунально-побутової сфери. Тому є актуальним дослідити різноманітні сторони селянського побуту, якто: стан та забезпеченість селянських хат та господарського двору, задоволення потреб селян в одязі, взутті, їжі. З'ясування цих факторів допоможе якісніше відтворити одну із сторін післявоєнних повсякденних буднів селян Наддніпрянщини.

У радянський період повсякденність як самостійний предмет дослідження не вивчалася. Більшість її складових лише поверхнево розглядалися під час дослідження відбудови сільського господарства, налагодження мирного побуту, культурного життя села [1; 2; 3]. Серед робіт сучасних дослідників, які вивчають різні аспекти буття українських селян після війни, зокрема побутовий та комунальний стан села, матеріально-побутові умови життя селян, виокремимо дослідження І.В. Рибачка, О.Ф. Нікілева, В.В. Мічуди, Т.В. Терещенко [4; 5; 6; 7]. Проте дослідники приділяють увагу вивченню побутових умов життя на селі загалом по Україні, залишаючи поза увагою регіональні аспекти проблеми. Автор статті ставить за мету з'ясувати та розкрити основні риси комунально-побутової сфери життя у післявоєнному повсякденні селян Наддніпрянщини.

Напівзруйновані села Наддніпрянської України після війни мали неприглядний вигляд. Сільська громада приводила їх до належного стану за власною ініціативою, тому зовні (стан вулиць, наявність бур'янів, зарослів, сміття) навіть сусідні села могли різниться одне від одного. У період непогоди, рясних дощів сільські вулиці перетворювалися на непрохідні та складалися із калуж і багнуки. Для зручного пересування селяни вибоїни замошували дозою, каменем, піском. Найчастіше ями закидали підручним матеріалом (сміття, яке назбиралося у господарстві), що призводило до ще більшої багнуки. Взимку проблеми були інші. У разі великих снігопадів вулиці перетворювалися на вузькі стежки, протоптані селянами, або складалися із колії, продавленої саньми.

У післявоєнних селах огорожа подвір'я лише окреслювала кордон індивідуального господарства, а часто її взагалі не було. У такому випадку кордоном вулиці та подвір'я слугували дерева (наприклад, верба, липа) або кущі. Так, по краю двору Ганни Архипівни Яким із с. Ленінське Дніпропетровської області були насажені кущі бузку [8]. Однак у більшості післявоєнних сіл ставили тин хоча б для того, щоб не виникало непорозумінь щодо межі із сусідами, щоб не заходила на огород худоба, яку вигонили на пасовище. Наприклад, у Полтавській, Запорізькій, Дніпропетровській областях огорожі робили плетені з очерету чи лози, із сухих соняшників або малини, частково обмазували глиною [9; 10]. У Черкаській, Київській областях, крім плетеного тину, огорожу робили із стовбурів дерев. Для в'їзду до двору робили ворота, а біля воріт ставили фіртку або перелаз [11; 12].

Характерною особливістю сільського побуту була відсутність достатньої кількості криниць. Вони були не у кожному дворі, а то й одна на село [13]. Причини різні: погана якість води, глибоко розташовані водні джерела, відсутність людей, які б викопали криницю, або можливості оплатити цей тяжкий труд. Тому чи не повсякденним завданням для членів селянської родини було наносити вдосталь (для себе і для худоби) води. Обов'язково збирали дощову воду [14].

Стан і якість забезпечення селянських помешкань водою визначали відповідний ступінь користування нею, вносили в цю складову побуту сільських жителів певні обмеження. Воду постійно економили. Її не